

INDIA ÚJRALÁTOGATÁSA – A PORTUGÁL KELETI BIRODALOM ÉS AZ ELFELEJTETT ORIENTALIZMUS

Almeida Faria: A világ suttogása

India radikális másságának mítosza az ókor óta táplálja és kísérti Európa képzeletvilágát. Nemcsak a földrajzilag nehezen definiálható, Marokkótól egészen Japánig terjedő, éppen ezért kulturálisan, vallásilag, társadalmilag és gazdaságilag messzemenően heterogén Kelet talán legautentikusabb metonímiájaként íródott bele a nyugati kultúra imagináriusába, de egyúttal olyan mágiikus elemekkel telített egzotikus térként is, mely egyszerre vonzza és taszítja az európai tudatot. India határánál állt meg a nyugati világból indított első expanzió, Nagy Sándor hódító hadjárata, mely az európai kultúra egyik alapjának tartott hellenisztikus civilizáció mátrixát igyekezett minél távolabbra kitolni. A régió így sokáig a Nyugat abszolút határaként és egyfajta fordított másaként létezett, olyan alternatív térként, ahol a gondolkodás, a hit és a társadalmi rend szerveződése megkérdőjelezi a hagyományos, európai logikák alapján tételezett, egységes világ létjogosultságát. Mindazonáltal a keresztény középkorban megjelent egy a markáns episztemológiai határvonal képzetét árnyaló és megzavaró narratíva, János pap Indiával azonosított országának legendájával, mely egy olyan meghatározatlan régióként definiálta Indiát, ahol érintetlen, legősibb formájában maradt fenn a kereszténység, és a hitközösség még mindig egyfajta eredendően paradicsomi harmóniában éli életét. Az egyértelmű gazdasági érdekek mellett a keresztény India e mítosza is hozzájárult ahhoz, hogy a térség a portugál expanzió leginkább kitüntetett céljaként legyen meghatározva a XV. században, hiszen a Sagres és Lisszabon kikötőiből úttára induló gyarmati vállalkozásban a felfokozott gazdasági motívációk mellett ott munkált egy sajátosan messianisztikus küldetéstudat, melynek értelmében a katolikus európai nemzetek közül Portugália felel majd a keresztény civilizáció tengerentúli terjesztéséért, India esetében pedig egyúttal védelméért is.¹

¹ A portugál expanzió emléket állító hőseposz *A lusiadák* második versszakában meg is fogalmazódik a gyarmati projekt e kettségére, hiszen a portugálok egyszerre hivatottak a Hit és a Birodalom terjesztésére, azaz a gyarmatosításnak volt egy gazdasági és politikai, úgymond „imperiális” vetülete, valamint egy kulturális, civilizatórikus és ideológiai célkitűzése is. „S a Királyok dicsőségétől körülvelt / emléket, kik a Hitet s Birodalmat / terjesztve, Afrika, Ázsia büntelt országaira pusztítva szakadtak, / s

Fordította Lukács Laura

Scolar Kiadó

Budapest, 2022

160 oldal, 5995 Ft

Az elvesztett és újra megtalált édenkert toposza a szanszkrit felvilágosodáskori felfedezésével és az indo-európai nyelvi rokonság elméletének kidolgozásával ki lett mozdítva az ókori és középkori fantáziák mitikus keretéből és tudományos alapokra helyeződött. A modern európai szubjektum számára India így már nemcsak az a sajátos tér, ahol kapcsolatba kerülhet a nyugati kultúrkörből a fokozódó weberi varázstalanítás ideológiájának köszönhetően kiszorított, mágikus spiritualitással, de egyúttal az a hely, ahol felkelheti a kultúra elfeledett és kitakart *arkhéját*, illetve újra felfedezheti és újraalkothatja önmagát. Nem csoda tehát, hogy India XV. századi felfedezése után az a romantika fedezte fel újra magának az indiai kultúrát, mely a nyugati racionalitás és a kiemelkedő polgári társadalmak monotóniájának börtönéből több irányba igyekezett kitörni. A szív és a szubjektivitás mélységeibe való alámerülés mellett egy másik nagy szökésvonalat az egzotikus Kelet felé való törekvés képezte, ahol a romantikus művész kiutat találhat abból az elfajzott nyugati világból, amit Novalis a *Himnuszok az éjszakához* oldalain az alábbiakkal jellemezett: „Az istenek eltűntek, kíséretükkel együtt. A természet magányosan, élettelenül állt. Vasláncokkal kötözte meg a rideg Szám és a szigorú Mérték. Mint porrá, pusztá léggé, úgy omlott szét sötét szavakká az élet mérhetetlen virulása. Elszállt a hit varázsa, s a mennyei társnő, a mindent átalakító, mindent testvéresítő Képzelt” (Rónay György fordítása). India azt ajánlja fel a megfáradt és kiüresedett európai szubjektumnak, ami a nyugati világban már elveszett: isteneket, átélhető spiritualitást, szabadon szárnyaló képzetet, burjánzó természetet, melyben tetten érhető az élet mérhetetlen virulása. Mindennek fényében nem csoda, hogy a szanszkrit nyelvet tanulmányozó Friedrich Schlegel kijelentette, hogy a legigazabb romantikát Keleten kellene keresni.² A schlegeli gondolat csapásvonalán Raymond Schwab egyenesen egy olyan második orientális/indiai reneszánszként azonosítja ezt a romantika korában a szanszkrit iratok tanulmányozása nyomán kibontakozó India-kultuszt, melynek dinamikája és jelentősége a görög-római kultúra XVI. századi újrafelfedezésével állítható párhuzamba. Míg a klasszikus reneszánsz a középkor lezárását és egy új világfelfogás kiemelkedését jelentette, a keleti reneszánsz a felvilágosodás és a klasszicizmus episztéméinek berekesztődését jelöli és hasonlóképpen egy új kulturális rend választóvonalaként tételeződik.³

Tulajdonképpen ez a XIX. századi romantikus orientalizmus keretei között kialakított India-kép öröklődött át az 1960-as évek hippinemzedékére, így India a beatgeneráció és a pszichedelikus *boom* kitüntetett tereként íródott bele immáron a populáris kultúra posztmodern rendjébe. Ginsberg és Peter Orlovsky több mint egyéves indiai barangolásától a Beatles kollektív részvételén keresztül Maharishi Mahesh jógi transzcendentális meditációs kurzusán, Pasolini és Moravia jól dokumentált útjáig és a goai hippitelepek kialakulásáig, a New Age ideológiájába is erősen átszivárgó posztmodern India-kultuszt nemcsak az új spirituális horizontok hajszolása jellemezte, hanem egy összetett gondolkodás- és életvitelbeli megújulás vágya, mely a transzcendentális elemeken túl a testtechnikák (jóga, meditáció), a táplálkozás (vegánizmus) és az öltözködés forradalmát is hirdette.

A portugál kultúra viszonya Indiához azonban szorosabb, mélyebb és rétegzettebb, hiszen India tulajdonképpeni felfedezése és nagyobb ívű kereskedelmi, valamint kulturális becsatornázása a nyugati világba a portugáloknak volt köszönhető a XV. század végén. Vasco da Gama útjának világtörténelmi jelentősége sokszor másodlagosnak tűnik az Újvilág kolumbuszi felfedezéséhez mérten, és bár az új kontinens feltűnése lényegileg ren-

---

a hősoket, akik felett nem ülhet / az Elmúlás törvénye diadalmat; / világgá zengem most e költeményben (...).” Luís de Camões: *A lusiadák*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1997, 55. (Hárs Ernő fordítása.)

² Lásd Edward Said: *Orientalism*, New York, Vintage Books, 1979, 98.

³ Raymond Schwab: *The Oriental Renaissance. Europe's Rediscovery of India and the East, 1680–1880*, New York, Columbia University Press, 1984, 11–12.

dezte át az évezredekken át lehatároltnak hitt világ koordinátáit, a gamai utazás minden kétséget kizáróan ugyanúgy hozzájárult a Nyugatnak mint a földgolyó gazdaságilag és kulturálisan meghatározó központjának kiemelkedéséhez. Az indiai átjáró behajózásával Portugália nemcsak gazdaságilag tette hozzáférhetővé Indiát a Nyugat számára, de egyúttal lehetővé tette a reneszánszig gyakorlatilag csak a fantazmagóriákban létező terület tulajdonképpeni megismerését, melynek köszönhetően India kulturálisan is közelebb került Európához. Vasco da Gama útja Kolumbusz expedíciójához hasonlóan az európai modernitás alapítóeseménye, melynek következtében kialakult az az egészen a mai napig érvényes világrend, ami feltételez egy gazdasági és kulturális hegemoniára törekvő központot, egy közvetítő szereppel ellátott félperifériát és egy alávett periferikus térséget. Az európai történelem tulajdonképpen ezeknek az alapító utazásoknak a következtében avatódott hegeli értelemben világtörténelemmé, az európai kontinens pedig a történelem alakítójává, azzá a kitüntetett helyé, ahol a történelem végre visszavonhatatlan módon ki tud teljesedni.⁴ A gamai utazás a portugál nemzeti történelem legnagyobb mítosza is egyben, hiszen megalapozta Portugália mint kontinenseken és kultúrákon átívelő, illetve azokat összekötő, különleges elhivatottsággal rendelkező gyarmatbirodalom ideálját.

A portugál kulturális identitás tehát elválaszthatatlan az indiai utazás történetétől, hiszen ez tette ezt az Európában földrajzilag is periferikus népet a világtörténelem pionírjává, dicsőséges aktorává és a modern Európa egyik megalapozójává. Nem csoda, hogy Luís de Camões Brazília felfedezése helyett – mely egyébiránt szintén elválaszthatatlan Indiától, hiszen Cabral kapitány hajói az első, 1498-as expedíció nyomán keletre tartottak, és csak a tengeráramlatoknak köszönhetően, mintegy véletlenül sodródtak Brazília partjaihoz – Gama indiai útját helyezte a már említett portugál nemzeti eposz – mely az első modern nemzeti eposz Európában, így gyakorlatilag reprodukálja az utazás úttörő jellegét –, *A lusiadák* középpontjába, és abban mutatta fel annak a „kicsiny luzitán hazá[nak]” összehasonlíthatatlan erkölcsi, kulturális és gazdasági érdemeit, valamint dicsőséges történelmét, mely „a föld új negyedének művelője; / s ha még egy lenne, azon is kikötne”.⁵ *A lusiadák* nemcsak véglegesítette az indiai út és a portugál nemzeti identitás közötti szövetséget, de egyúttal irodalmi témává is emelte a gamai expedíciót. A dicsőséges múlt mementójaként tétéleződő India így immáron több mint négy évszazada kísérti és táplálja a portugál kultúrát és irodalmi kánont. Az Indiához való „örök visszatérés” a globális jelentőségű múlttal való kapcsolódást teszi lehetővé annak a Portugáliának, ami a földrajzi felfedezések dicsőséges korának lezárulásával kikerült gazdasági és kulturális vezető pozíciójából, egyre inkább marginalizálódott a kiépülő világrendben, leszédült a történelem hegeli színpadáról és elvesztette hangját a modern európai nemzetek nagykoncertjében. A nemrégiben elhunyt portugál filozófus és eszmetörténész Eduardo Lourenço egy írásában ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy a portugál kultúra Indiával való évszázados obszessziója, mely folyamatosan arra ösztönzi az irodalmi és kulturális kánont, hogy újralátogassa ezt a teret és annak emlékezetét, alapvetően arra vezethető vissza, hogy a félperiferikus pozícióba süllyedt, kis európai nemzetnek újra és újra meg kell győződnie arról, hogy ez a világtörténelem irányát megváltoztató utazás nem álom volt (bár kétségkívül az is), hanem történelmi tény, globális jelentőségű hőstett, melyet ez a dicsőségét veszített apró nemzet vitt egykor véghez.⁶

A portugálok ezen Indiával kapcsolatos, egészen a mai napig tartó textuális megszállottsága az első gyarmati forrásokkal, útleírásokkal, jelentésekkel és krónikákkal kezdődött, melyeket a kiépülő keleti birodalomba hajózó utazók, kereskedők, geográfusok,

⁴ Enrique Dussel: Eurocentricism and Modernity, *Boundary*, 1993/3, 65.

⁵ Camões, i. m., 244.

⁶ Eduardo Lourenço: Prefácio – A Dupla Viagem. In: Almeida Faria: *O Murmúrio do Mundo*, Lisboa, Tinta da China, 2013, 7–8.

tisztségviselők és hittérítők írtak. Edward Said a posztkoloniális elméletalkotás egyik alapítószovegének tartott művében az orientalizmus diskurzusának kiemelkedését és megszilárdulását a XVIII–XIX. századra teszi, és kijelenti, hogy az orientalizmus alapvetően, bár nem kizárólagosan, egy a brit és a francia kultúrához kötődő jelenségcsoport.⁷ A palesztin származású akadémikus franko- és anglofón fókuszú kutatásai egyszerűen nem vesznek tudomást egy a XVIII–XIX. században elterjedő orientalizmust jóval megelőző, portugál orientalista diskurzusról. Pedig az első európai orientalizmust a XVI–XVII. századi portugál források és szerzők alakították ki, több mint háromszáz évvel megelőzve a Said által elemzett textuális és vizuális reprezentációkat.⁸ Annak fényében, hogy az európai expanzió történetében Portugália gyarmatosította elsőként a Keletet és hozott létre a XVI. század folyamán egy hatalmas, Afrika keleti partjaitól és a Perzsa-öböltől Indián, Kínán és Malajzián át egészen Japánig terjedő gyarmatbirodalmat, megelőzve az angol, a holland és a francia koloniális törekvéseket, ez korántsem meglepő. A camõesi eposzban is megénekelte Keleti Birodalom – vagyis az első portugál gyarmatbirodalom, melyet a gazdasági fókuszpont áthelyeződésével először a Brazíliára, majd a XIX. században az Afrikára koncentráló második és harmadik birodalom követett – kiépülése és több mint egy évszázados fennállása életre hívott egy összetett portugál nyelvű szöveg*corpust*, az újkori Európa első orientalista archívumát. A portugál orientalizmus e heterogén szöveg-hagyománya – melybe ugyanúgy beletartoznak a metropoliszba küldött hivatalos iratok, jelentések, a jezsuita térítők levelei, Camões nemzeti eposza, João de Barros és Diogo de Couto történeti munkái, valamint Fernão Mendes Pinto sokszor komikus túlzásokkal és fantazmagóriákkal fűszerezett önéletrajzi írása, a *Bolyongás* – egy kitakart, a luzofón hagyományon kívül állók számára láthatatlan orientalizmus, melynek feledésbe merülése egyfelől a portugál gyarmatbirodalom meggyengülésével és a rivális gyarmati erők – angolok, franciák, hollandok – kiemelkedésével, valamint a portugál nyelv és kultúra ennek következtében végbemenő periferizálódási folyamatával magyarázható, melynek köszönhetően a XVI. század mind gazdaságilag, mind kulturálisan egyik legprogresszívebb európai nemzete a modernitás megszilárduló rendjében végül alávetett helyzetbe került a Nyugat nagyhatalmaihoz mérve. Az első, portugál nyelvű orientalista archívum gyarapodási folyamatát a Keleti Birodalom hanyatlása akasztotta meg, hiszen amilyen gyorsan épült ki a portugál Kelet, olyan gyorsan párologtak el a XVII. század során, *A lusiadákban* megénekelte „India füstjei”. A hatalmas területet átfogó gyarmati érdekszférát Portugália nem tudta egyben tartani a brit, a francia és a holland gyarmatosítás előretörésének köszönhetően, így a Keleti Birodalom pusztán néhány városállamra – Goa, Damão, Diu, Makaó, valamint Kelet-Timor – redukálódott. E gyarmati enklávék hosszú ideig fossziliákként őrizték az egykori gyarmatbirodalom dicsőséges emlékét. Gazdasági és politikai jelentőségük elenyésző volt, viszont komoly szimbolikus funkciót töltek be a portugál kulturális identitás szerkezetében: ezek a területek voltak a hőskorszak autentikus mementói, segítettek fenntartani a dicsőséges gyarmatosító nemzet és a kontinensenként átívelő, hatalmas Portugália mítikus narratíváját és a hozzá kapcsolódó birodalmi ideológiát, a hősök emlékét, „akik felett nem ülhet az Elmúlás törvénye diadalmat”.⁹ A Portugál Kelet szimbolikus maradványai közül már a XVI. századtól kezdve kitüntetett szerep jutott Goának. Itt alakította ki a metropolisz a Portugál Indiai Állam (*Estado da Índia*) adminisztratív és kereskedelmi központját, melynek következtében a portugálok kulturális, társadalmi, nyelvi és antropológiai behatása Goa esetében lett a leghangsúlyosabb. „Goa nem olyan, mint a többi indiai tartomány” – írja Hézer Luca Sára az indo-

⁷ Said, i. m., 4.

⁸ Duarte Drummond Braga: *As Índias Espirituais. Fernando Pessoa e o Orientalismo Português*, Lisboa, Tinta da China, 2019, 11–12.

⁹ Camões, i. m., 55.

portugál irodalom és kultúra talán egyetlen jelenlegi magyar tanulmányozója. Goában ugyanis olyan hibrid kultúra jött létre a gyarmati találkozásból, mely nemcsak a helyi viszonyokat változtatta meg, de magát a gyarmatosítót is. A kasztrendszer a portugál törekvések ellenére megmaradt. „A portugálok és a helyiek kölcsönösen és tudatosan igazodtak egymáshoz. A portugál uralkodó földön ülve, goai szóttesen fogadta látogatóit. Nobilis atya és missziós társai megtanulták a szanszkrit nyelvet, brahman ruhát öltöttek, és buzgón látogatták az indiai imaházakat, abban a reményben, hogy a beépülés közelebb viszi őket a helyiek megértéséhez, a helyieket pedig a kereszténységhez. (...) Goa esetében azonban a két hitvilág nemcsak megtúrte egymást, hanem szorososan össze is fonódott.”¹⁰ Mindennek fényében Portugália számára Goa tehát nemcsak a nyugati gondolkodás és társadalom struktúrájából való kitörés tere, mint ahogyan a romantika óta az európai szubjektum számára tételeződik, hanem sokkal inkább egy olyan szimbolikus emlékezhely, ahol kapcsolatba lehet kerülni egy egészen egyedülálló gyarmati múlttal és emlékezettel, mely felmutatja a portugál kolonizáció egyedülálló struktúráit, történetét és elkülönböződését a többi, európai gyarmatosítási modelltől.

A portugál irodalomban kirajzolódik egy sajátos hagyományfolytonosság az Indiát tematizáló szövegeket illetően, melynek íve a már többször említett camões hőseposztól a romantikán és a századforduló nagy orientalista költőin (Alberto Osório de Castro, António Patrício), valamint magán Fernando Pessoa¹¹ át egészen napjainkig ível. A portugál posztmodern és a szigorú értelemben vett kortárs irodalom *corpus*ában pedig megfigyelhető egyfajta fokozott termelés az Indiát fókuszba állító szövegeket illetően. A prózairodalomban olyan meghatározó szerzők regényeiben került az utóbbi évtizedekben előtérbe India, mint António Lobo Antunes, Augusto Abelaira, Mário Cláudio, Urbano Tavares Rodrigues, Miguel Real és Gonçalo M. Tavares.

Almeida Faria *A világ suttogása* című könyve ebbe a portugál Indiát tematizáló posztmodern vonulatba tagozódik bele. Annak az elsöre talán nyugtalanító kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért látogatja újra számos szerző és mű Indiát az utóbbi évtizedekben, vissza kell térni egészen az 1974-es forradalomig. A szegfűs forradalomként kanonizálódott történelmi esemény nemcsak a közel fél évszázadon át fennálló, António de Oliveira Salazar nevével azonosított jobboldali diktatúra végét és a demokratikus Portugália kikiáltását hozta el, de egyúttal a portugál gyarmatrendszer végleges és visszavonhatatlan felbomlását. Mivel a salazari rezsim a tengerentúli területekben látta Portugália több évszázada fennálló birodalmi identitásának szimbolikus garanciáját, az afrikai és az ázsiai térségen átsöprő dekolonizációs hullám ellenére ragaszkodott a gyarmataihoz, és komoly katonai konfliktusokat is vállalt annak érdekében, hogy megakadályozza az országok függetlenedését. Bár Goa 1961 decemberében függetlenedett Portugáliától, és csatlakozott a Gandhi vezetésével már korábban szuverén állammá alakult Indiához, a diktatúra jellemző módon egészen fennállásának végéig nem volt hajlandó elismerni a függetlenedés tényét. A gyarmatok elvesztése Portugália kontinenseken átvélő birodalmi identitásának megrendülését okozta. A XV. században kihajózott karavellák több mint ötszáz év után – António Lobo Antunes magyarul is olvasható regényének címét parafrázálva – visszatértek Európába, a koloniális történelmi ciklus visszafordíthatatlanul lezárult, Portu-

¹⁰ Hézer Luca Sára: Portugál identitáskeresés Indiában. Almeida Faria: A világ suttogása. 1749, <https://1749.hu/fuggo/kritika/portugal-identitaskereses-indiaban-almeida-faria-a-vilag-suttogasa.html> (2023. 05. 04.)

¹¹ Pessoa Álvaro de Campos nevű heteronímje, aki – mielőtt találkozott volna az ősheteroním Alberto Caieróval, aminek hatására Campos költészete radikális változáson ment keresztül, és a klasszikus modernségből átlépett a futurizmusba – beutazta a Keletet, és élményeit a magyarul Takács Zsuzsa fordításában olvasható, *Opiárium* című versben örököltette meg, mely a századfordulós esztétizmus orientalista toposzait mozgatja.

gália egy tengerentúli területeitől megfosztott, apró és az európai kontinensen belül periferikus országgá redukálódott. A birodalmi/gyarmatosító létezés felfüggesztődésével begyűrűző identitásválságot tovább erősítették egyfelől az elvesztett afrikai területekről az egykori metropoliszba visszatérők százezres tömegei, másfelől pedig az ország geopolitikai pozíciójának váratlan és szerencsés irányba történő változása az Európai Gazdasági Közösség (az Európai Unió jogelődje) kötelékébe való 1986-os csatlakozással. A politikai, gazdasági és társadalmi változások dinamikáját kiegészítette még a gamai utazás 1998-ban ünnepelt ötszázadik évfordulója, valamint a Keleti Birodalom egyik utolsó koloniális maradványának, Makaónak a visszaszolgáltatása a Kínai Népköztársaságnak 1999-ben. Az erőteljes civilizatórikus felhangoktól sem mentes birodalmi létezésre alapozott identitáskonstrukció megrendülésének köszönhetően az utóbbi évtizedek irodalmi kánonja a posztmodern domináns logikáját követve a múlt felé fordult, és elkezdte újralátogatni, újraértelmezni és újraírni azokat a sokszor masszívan mitizált narratívákat, diskurzusokat és tereket, melyek évszázadokon keresztül biztosították a koloniális identitás fenntartását. A nemzeti történelem és a nemzeti mítoszok ezen alapvetően dekonstruktív alapállású újraírási tendenciájába illeszkednek bele azon szövegek is, melyek a portugál gyarmatbirodalom kitüntetett terét, Indiát és a ráakódott történeteket, szövegeket és reprezentációkat látogatják újra. Almeida Faria *A világ suttogása* című könyvének az alcíme, az újralátogatott India (*A Índia revisitada*) közvetlen módon is megidézi a kérdéses kulturális áramlatot.

Almeida Faria a portugál posztmodern próza megkerülhetetlen szerzője. A mindössze tizenkilenc évesen megjelentetett, 1962-es debütregényével (*Rumor Branco*; Fehér zörej) komoly vitát generált a mélységesen átpolitizált neorealista mozgalom által meghatározott portugál irodalmi térben. A *nouveau roman* hatását tükröző, messzemenően fragmentált szerkezetű és ideológiai tartalmaktól mentes kisregény szokatlan újdonságot jelentett a korszak neorealista prózahagyományában, és olvasható akár a portugál prózafordulat egyik lehetséges katalizátoraként is. Életművének gerincét azonban a '74-es forradalom után publikált, beszédes című *Luzitánia* tetralógia, valamint az 1996-ban megjelent, Lukács Laura fordításában magyarul is olvasható, *A hódító* képezik. A négyrészes regényfolyam egy hagyományos alentejói nagybirtokos család szétesésének és szétszórttatásának folyamatát követi végig a forradalom idején és az azt követő egyszerre zavaros és eufórikus időszakban. A nagycsalád széthullása egyfelől a forradalomra, másfelől pedig a birodalom szimbolikus jelölőjeként is értelmezhető apafigura halálára vezethető vissza. A családtagok szétszéledése, utazásai és önkeresése pedig allegorikus módon jeleníti meg a posztkoloniális, posztimperiális Portugália identitásválságát. A tetralógiát követően megjelentetett *A hódító* nem más, mint a birodalom képzetétől elválaszthatatlan másik nagy nemzeti mítosz, Sebestyén király történetének ironikus és humorral teli újraírása. A mitikus hagyomány szerint a XVI. század, azaz a gyarmatosító időszak végén az egyesített marokkói és török hadak ellen vívott csatában eltűnt uralkodó egy ködös regelen majd visszatér Portugáliába, hogy helyreállítsa az időt, és egy új birodalom létrehozásával visszaállítsa a nemzet elveszett dicsőségét. Faria verziójában az 1970-es évek Portugáliájába visszatérő király egy elhivatott nőcsábász, aki nem a haza becsületének és a történelmi nagyság újraaktiválásának folyamatában érdekelt, hiszen életét, ahogy azt a regény címe is jelzi, az újabb és újabb erotikus hódítások határozzák meg. A szöveg így a posztmodern ironia jegyében állítja a feje tetejére a nagy nemzeti narratívát. A szerző egy még az 1990-es évek elején adott interjújában mindezzel kapcsolatban ki is jelentette, hogy „abban lelem a legnagyobb örömöm, hogy a feje tetejére állítom a nemzeti mítoszokat, és tiszteletlenül bánok a portugálság delíriumával”.¹²

¹² José Emílio-Nelson: Três perguntas – entrevista a Almeida Faria, *Letras & Letras*, 1992/75, 9.

A világ suttogása egy másik nagy nemzeti mítosz, az indiai utazás és az annak következtében kialakuló Keleti Birodalom mitizált hagyományával lép kapcsolatba. A mítoszszal kialakított viszony azonban nem olyan egyértelműen agresszív és ironikus, mint *A hódító* esetében. A könyv autodiegetikus narrátora egy az egykori Portugál Indiához tartozó területeken tett utazásának történetét beszéli el. A szöveg így bekapcsolódik egyfelől a gyarmati kor útleírásainak hagyományába, másfelől pedig az orientalista romantika *voyage en Orient* toposzát is aktiválja. A harmadik nagy kapcsolódási felületet az utazási irodalom hagyományával Camões már több ízben említett nemzeti eposza, *A lusiadák* képezi. A könyv elbeszélője ugyanis azt az eposzban megénekelte gamai utat járja be több mint ötszáz év távlatából, mely Lisszabonból Indiába, majd Indiából újra Európába vezet. Camões figurája, kalandos életútja – mely a keleti kalandozásokkal egyébiránt szintén imitálja a gamai utazás irányát és ívét, így *A világ suttogásában* elbeszélte út tulajdonképpen az imitáció imitációjaként is olvasható –, valamint maga *A lusiadák* szövege számtalan alkalommal megidéződik a könyvben, ami megerősíti a feltevést, hogy India újralátogatása *A lusiadák* és az epikus műben felmutatott egész gyarmati történelem posztkoloniális újralátogatása is egyben. Az útirajznak a nemzeti hagyománnyal való érintkezés mellett van egy személyesebb, autobiografikus vetülete is, és olvasható akár önéletrajzi szöveggént is. Bár sem a paratextuális elemek, sem maga a szöveg nem állít fel egyértelmű önéletrajzi paktumot a narrátor és a szerzőfigura között – és ez Faria posztmodern világtól távol is állna –, a könyv keletkezési körülményei rávilágítanak a szöveg autobiografikus aspektusára. Faria egy a portugál Centro Nacional da Cultura (Nemzeti Kulturális Központ) szervezésében megvalósuló projekt keretében ténylegesen bejárta a luzofón India utolsó, heterotopikus maradványait. A Centro Nacional da Cultura kérdéses projektje több évtizedes hagyományt tud már maga mögött. 1985 óta minden évben felkérnek pár prominens portugál értelmiségit, hogy utazzanak el olyan Európán kívüli terekbe, amelyek a történelem során kapcsolatba kerültek Portugáliával, tapasztalják meg ezeknek a helyeknek a másságát, egy műalkotás keretében dolgozzák fel gondolataikat, és reflektálnak a luzofóniával való viszonyokra. A programban ez idáig olyan nemzetközileg elismert írók, költők, építészek, filmrendezők, forgatókönyvírók, képzőművészek, irodalmárok és történészek vettek részt, mint Siza Vieira, Adriana Molder, Almeida Bessa-Luís, Júlio Pomar, José Eduardo Agualusa, Miguel Real és João Queiroz. Almeida Faria a könyv megjelenése előtt hat évvel járt Indiában a Centro Nacional da Cultura programjának köszönhetően. *A világ suttogásának* autobiografikus narrátora azonban nem tesz említést az utazás e körülményeiről. Két ízben viszont említést tesz egy „zavarosan telefirkált jegyzetomb[ról]” (126.), melybe egyfelől az utazás során felmerülő gondolatokat és benyomásokat rögzítette, másfelől pedig ugyanez a jegyzetomb tartalmazza azokat az Indiával kapcsolatos idézeteket is, melyeket az utazást megelőző kutatómunka során dolgozott fel. Faria tehát az európai hagyomány számára alapvetően ismeretlen XVI–XVII. századi portugál orientalista archívumnak a segítségével járja be az egykori gyarmati teret. Utazása, ahogy arra a kötet előszava és a kiváló fordító, Lukács Laura érzékeny utószava is felhívja a figyelmet, alapvetően kettős utazás, hiszen a jelen időben kibomló konkrét indiai utazást, mely Lisszabonból Mumbaion keresztül Goába, majd Kócsinba vezet és vissza, kiegészíti egy szövegek közötti utazás, így India felfedezése a koloniális archívum felfedezésével párhuzamosan történik. Faria tökéletesen tisztában van a posztmodern azon alapvetésével, mely szerint a múlt csak szöveggént adott, a történelem csak szöveggént férhető hozzá. A nyelvileg is archaikusabb történelmi és irodalmi forrásokban megidézett múlt így elkeveredik a jelennel, mely felmutatja a progresszióelvű, teleologikus történelemszemlélet berekesztődését és tarthatatlanságát. Faria szerint bármilyen jól ismeri is az európai szubjektum az Indiát feldolgozó kiterjedt szöveghagyományt, és bármilyen sok időt tölt is el ebben a sajátos világban, épp amikor „kezd eligazodni a döbbenetes kultúr-

kincs és a mellette létező ellentmondások között, amikor úgy hiszi, kezdi érteni a kaszto-
k, vallások és szokások komplex rendszerét, amikor végre sikerül megjegyeznie né-
hány isten nevét, ábrázolását és jellemzőit, hirtelen minden kicsúszik a kezéből, minden
összezavarodik újra, mintha Májá fátyla ismét ráborulna a valódi, megfejthetetlen, irréa-
lis Indiára” (125).

Indiát a nyugati gondolkodás eszköztárával nem lehet sem megismerni, sem leírni.
Fenyegetően radikális mássága ellenáll a teljes domesztikációnak, ahogy a történelem so-
rán a kulturális gyarmatosítás projektjének is sikerült ellenállnia. „A Nyugat képtelen
megérteni egy olyan világot, amelyben minden egyszerre létezik” (64.). Nem véletlen,
hogy a könyv incipitjében az alábbi sorokat találjuk: „India: mi jut eszünkbe erről a szó-
ról? Mahátmá Gándhi, Gangesz, Vasco da Gama, Goa, Buddha, guru, Védák, Ájurvéda,
karma, Kámaszútra, Mahábhárata, kígyóbűvölő, fakír, elefánt, bengáli tigris” (6.). Az In-
diához tapadó orientalista közhelyek listája még egy egész bekezdésen keresztül folytatód-
dik. A szöveg így jelöli azt, hogy az európai tudat számára India, a saidi orientalizmus
logikáját követve, tulajdonképpen nem más, mint sztereotip fantáziák, kivetített vágy-
alakzatok és egzotikus reprezentációk zavaros halmaza. Faria, ahogy arra a korábbi idé-
zet is rávilágított, korántsem kecsegteti sem önmagát, sem az olvasót azzal, hogy a maga
teljességében fel tudná tárni a felsorolt közhelyek mögötti Indiát, a valódi Indiát (ha léte-
zik egyáltalán...). A szöveg viszont arra igyekszik rámutatni, hogy a jól ismert közhelyek
egyszerűen inadekvátak, hiszen India jóval több, mint az elkoptatott fogalmak, képek,
ízék és illatok tárháza. Ahhoz, hogy ezt fel tudjuk fogni, meg kell próbálni megkérdőjelez-
ni az európai tudat domináns struktúráját, másfelől pedig meg kell hallani a világ sutto-
gását, a közhelyek zaja mögötti halk morajlást, mely még nem rögzült fogalommá a nyu-
gati hagyományban. A suttoágsmetaphora értelmezhető egy másik szinten is, mely sokkal
inkább a luzofón hagyományhoz kötődik. A narrátor egy helyen megjegyzi, hogy Indiá-
ban hallani véli „tűnt korok, valaha élt emberek suttoágását” (99.), majd kijelenti, hogy
mindez arra készíti, hogy párbeszédet folytasson „mindazokkal, akik valaha megfordul-
tak itt, engedjem, hogy történetük megbabonázzon és egészen hatalmába kerítsen a múlt”
(99.). A múlt, amire Faria utal természetesen nem más, mint a Keleti Birodalom gyarmati
múltja, melynek suttoágására a posztimperiális Portugáliának fokozottan kellene figyelnie.
Az útirajzba beleszólt, kurzívval szedett, de nem beazonosított idézetek a XVI-XVII. szá-
zadi archívum suttoágását írják bele a jelenbe. Az, hogy a szöveg nem jelöli az egyes idéze-
tek szerzőjét és forrását, tulajdonképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy a múltat, ahogy
arra Nietzsche is figyelmeztetett a *Történelem hasznáról és káráról* című írásában, nem sza-
bad merev képződményként, az autoritás monologikus hangjaként reflektálatlanul és kri-
tikátlanul tisztelni, mert akkor ellehetetleníti a jelent. Az 1974-es forradalom utáni
episztemológiai váltás rámutatott arra, hogy a portugál kultúra egyik kulcsproblémája a
múlthoz való görcsös ragaszkodás, a dicsőségesnek beállított történelem megkérdőjelez-
hetetlen tisztelete, *A lusiadákban* megénekelt „Királyok dicsőségtől körülvelt emléke”.¹³ A
múlt suttoágására való figyelés tehát nem más, mint a hivatalos és a kanonizált történelem
fanfárfjai mögött felsejülő, kevésbé erőteljes hangok beírása a kulturális emlékezetbe.
Mindennek tükrében Faria nem csak azt az egyedülállóan hibrid világot mutatja be, mely
a portugálok jelenlétének köszönhetően alakult ki India nyugati partvidékén. Azt, hogy
„errefelé természetes hindu módra, virágfüzérrel díszíteni az útkeresztveződésekben vagy
útszélen álló, fehérre meszelt kis kereszteteket. És nem kevésbé természetes, hogy a kereszt
mellett egy hindu istennek szentelt templomminiatúra is van, ugyancsak fehérre meszel-
ve, de némi keleti dekorációval” (54.). Azt, hogy a világhíressé vált indiai étel, a csirke
vindaloo valójában portugál eredetű (*vinha d'alhos*), azaz egy hibrid gasztronómia lenyo-

¹³ Camões, i. m., 55.

mata. A gyarmatosítás következtében megszülető új és afirmatív kulturális valóságok mellett a regény a koloniális találkozás azon árnyoldalára is felhívja a figyelmet, melyről a portugál kulturális emlékezet igyekezett megfeledkezni, és amit egészen a gyarmatrendszer felbomlásáig nem volt hajlandó beírni a kontinenseket és kultúrákat harmonikus módon egyesítő Portugál Birodalom egyoldalúan heroikus nagyelbeszélésébe. „De nemcsak dicsőségesek az emlékek. Van bőven dicstelen is” (30.), jelenti ki a narrátor, és felidéz számos dicstelen emléket is, mely nemcsak árnyalja a kultúrák békés találkozására alapozott, erőszakmentes portugál gyarmatosítás luzotropikalista történetét, de egyúttal megkérdőjelezi a portugál identitás és a gyarmatrendszer között évszázadok óta fennálló viszonyrendszer legitimitását is. India bódító füstje mögött így felsejlik egy kevésbé hősies történet, a történelem hivatalos elbeszélésének fonákja, mely tele van kegyetlenkedésekkel, erőszakkal, visszaélésekkel, elnyomással, halállal és tragédiával. „Az állítólagos európai csodák nem tették boldogabbá a bolygót, és ahol az európaiak megfordultak, kétélű örökséget – jótéteményt és nyomorúságot – hagytak maguk után” (120.). Faria szövege egyszerre mutatja fel ezt a kétélű örökséget, a gyarmatosítás nyomában keletkező világot, mely ugyanúgy tele van csodákkal, mint nyomorúsággal. A regény mindennek fényében árnyaltan közelíti meg a portugál kulturális emlékezet számára oly kedves, bár ugyanolyan érzékeny és ellentmondásos történetet a gyarmatosításról. Ízig-vérig portugál szerzőként, aki ezer szállal kötődik egy évszázados kulturális tradícióhoz, Faria nem tagadja meg ezt a hagyományt, mindazonáltal közelítésmódja alapvetően kritikai. Olvasatában „a történelem iróniája: annyi harc, ármány, fortély és taktikázás után mégis maradtak halvány nyomok az évezredek porában, halvány emlékek az idő évgyűrűinek egymásra rakódó rétegeiben” (118.). A regény pedig nem más, mint ezeknek a nyomoknak, ezeknek a halvány emlékeknek a felidézése az archívum és az egykori gyarmat újjalátogatásának segítségével. A hajdanán létezett Keleti Birodalom továbbra is suttog, elhalványodó hangjára, melyben ott rezonál mind a dicsőséges, mind a dicstelen Portugália története, nemcsak a posztkoloniális Portugáliának, hanem az egész világnak oda kellene figyelnie, hiszen egy olyan, nemzetközi kontextusban kevésbé ismert orientalista archívum nyilvánul meg benne, melyből a még mindig koloniális logikát működtető globalizáció is bőven tanulhatna.